

Bevaringsprogram for kulturhistorisk verdifulle kirker

Rapport 2.1

Fra: Riksantikvaren
Til: Barne- og familiedepartementet, Klima- og miljødepartementet
Dato: 15.12.2022
Samarbeidsparter: Riksantikvaren, Kirkerådet, KA Arbeidsgiverorganisasjon for kirkelige virksomheter

Kunnskapsgrunnlag for prioriteringer

Innhold

Kunnskapsgrunnlag for prioriteringer	1
1. Innledning	3
1.1 Sammendrag	3
2. Avgrensinger	3
3. Kort om rammer og forutsetninger	4
4. Begreper	4
5. Kunnskap om kirkene	5
5.1 Kunnskap om kulturhistorisk verdi	5
5.2 Kunnskap om kirkebyggenes tilstand	6
6. Presentasjon av kildene	9
6.1 Kirkebygget som kilde	9
6.2 Norges kirker	10
6.3 Kirkebyggdatabasen	10
6.4 Egne lokale FDV-systemer (digitale og analoge)	11
6.5 Riksantikvarens arkiv og registre	11
7. Nøkkelinformasjon om kirkebyggene som bygningsportefølje	12
7.1 Oversikt over bygningsporteføljen	12
7.2 Tilstand	12
7.3 Dokumentasjon av restaureringshistorikk	15
8. Vurdering av samlet kunnskapsgrunnlag	15
8.1 Kunnskapsstatus	16
8.2 Behov for ny kunnskap	16
9. Oppgradering, risikoredusering og ny bruk	16
9.1 Tekniske anlegg	16
9.2 Grenseoppgang mellom istandsetting/risikoreduksjon/oppgradering	17
10. Konklusjon med anbefalinger	17

1. Innledning

Hensikten med denne rapporten er å gi en oversikt over hva som foreligger av kunnskap om kirkenes tilstandsgrad, samt å gi en vurdering av hva som kreves av ytterligere tilstandsundersøkelser for å ha et tilstrekkelig kunnskapsgrunnlag for prioritering av kirkene ved oppstart av et bevaringsprogram. For å svare på dette er det viktig å skille tydelig mellom kunnskap som er nødvendig for å starte programmet og kunnskap som er nødvendig for å sette det enkelte bygg i stand.

For å belyse tema presenteres først en oversikt over kunnskapen vi har i dag, før de mest sentrale kunnskapskildene beskrives. Tilgjengelighet og grad av systematisering er også diskutert. Deretter fremstilles nøkkelinformasjon om kirkene på porteføljenivå, før det gjøres en vurdering av det samlede kunnskapsgrunnlaget opp mot behovet for kunnskap i et bevaringsprogram. Det vurderes også om tekniske anlegg skal omfattes av bevaringsprogrammet samt hvor grensen mellom istandsetting, risikoreduksjon og oppgradering skal gå.

1.1 Sammendrag

Denne delrapporten presenterer en oversikt over de mest sentrale kildene til kunnskap om kirkenes tilstand. Det skilles mellom kunnskap som er nødvendig for å starte programmet og kunnskap som er nødvendig for å sette det enkelte bygg i stand, og fokus er på førstnevnte. Nøkkelinformasjon om kirkene på porteføljenivå blir presentert, og det gjøres en vurdering av det samlede kunnskapsgrunnlaget opp mot behovet for kunnskap i et bevaringsprogram. Det vurderes også om tekniske anlegg skal omfattes av bevaringsprogrammet samt hvor grensen mellom istandsetting, risikoreduksjon og oppgradering skal gå. Konklusjon og anbefaling er at vi har nødvendig og tilstrekkelig kunnskap til å gå i gang med et bevaringsprogram.

2. Avgrensinger

Med kirke menes kirkebygg etter lov/kirkeordning. Begrepet omfatter både kirker eid av soknene i Den norske kirke og kirker i privat eie.

Bevaringsprogrammets formål er istandsetting av de kulturhistorisk verdifulle kirkebyggene, herunder at alle steinkirkene fra middelalderen skal ha ordinært vedlikeholdsnivå innen 2030.

Istandsetting av kirkebygg og inventar i et fremtidig bevaringsprogram må sees i sammenheng med kirkested, bruk og liturgi. Kunnskapsinnhenting om disse aspektene ved kirkestedet bør være en del av programmet, men foregå parallelt med pågående prosjekter.

Kilder til kunnskap om inventar er inkludert, siden dette er anbefalt omfattet av bevaringsprogrammet. Det verdt å understreke at det finnes kulturhistorisk verdifullt inventar også i kirker som ikke har et formelt vern.

3. Kort om rammer og forutsetninger

De aller fleste kirkebygg i Den norske kirke eies av soknet. Fellesorganet for soknet (dvs. kirkelige fellesråd) opptrer på vegne av soknene i kommunen når det gjelder forvaltning, drift og vedlikehold av kirkebygg. Noen kirkebygg eies av andre enn soknet, bla. av Fortidsminneforeningen, museer og lignende¹.

Kirkebyggenes eierstruktur påvirker hvordan man må tenke om prioritering fordi den overordnede kunnskap om tilstand som trengs for å få oversikt sentralt, ikke vil være finmasket nok til å kunne tas i bruk på bygningsnivå.

Det at de fleste kirkebyggene ikke har en sentral eier eller forvalter gjør at man ikke ukritisk kan overføre prinsipper fra andre forvaltere av bygningsmasse med vernestatus, som for eksempel Forsvarsbygg. Slike forvaltere vil kunne ha løpende oversikt over tilstanden til bygningsmassen gjennom et sentral FDV-system og vil ofte være organisert med en sentral byggsjef som delegerer og prioriterer oppgaver nedover i en hierarkisk organisasjon.

Finansieringsmodellen forutsetter at kommunens økonomiske ansvar ikke skal svekkes, og dette krever en balansert modell som ivaretar det lokale ansvaret. Bevaringsprogrammet vil altså kreve en rigg hvor kartet er tilpasset terrenget.

4. Begreper

Kulturhistoriske verdier: Kvaliteter ved et objekt som begrunner bevaring. Deles vanligvis opp i kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier. I kirkelig sammenheng er også «liturgisk bruk» en del av bruksverdien.

Tilstandsanalyse: en fagundersøkelse av et byggs aktuelle tilstand. Det finnes to standarder som er relevante for kirkebygg: NS-3424:2012 Teknisk tilstandsanalyse for byggverk og NS-EN 16069 Bevaring av kulturminner – Tilstandsanalyse av fredete og verneverdige bygninger.

Tilstandsgrad: Kategorier for vurdering av tilstand på bygningsdeler, definert i Norsk Standard NS 3424:2012.

Klimaskall: De delene av bygningen som er påvirket av vær og vind. Klimaskallet vurderes ut ifra kontrollpunktene Yttertak og tårn, Yttervegger og Grunn og fundamenter, samt punktene under «mer om klimaskallet»

Inventar: Gjenstander som har sin permanente plassering i kirkerommet, enten det er fast montert eller løst.

Interiør: innvendige vegger, tak og gulv, samt innvendige bygningsdeler som dører og galleri. Interiøret er en del av bygningen.

Referansenivå: Referansenivået som tilstanden på en bygningsdel, objekt eller byggverk vurderes i forhold til.

¹ 926 av de 961 vernede kirkene eies av soknet, 25 eies av stiftelser og organisasjoner, 6 eies av museer, 3 av offentlige virksomheter og 1 eies av en privat eier.

Avvik: Begrep brukt i forbindelse med tilstandsanalysemetodikk i NS3424: 12. Avvik defineres her som en tilstand dårligere enn referansenivået for analysen.

Konsekvensgrad: Begrep brukt i forbindelse med Tilstandsanalysemetodikk i NS3424: 12. Konsekvensen av et påvist avvik skal graderes på en firetrinns skala for konsekvensgrad (KG).

5. Kunnskap om kirkene

For å sette i gang med et bevaringsprogram trenger man både kunnskap om kirkenes kulturhistoriske verdi og hvilken tilstand de er i.

5.1 Kunnskap om kulturhistorisk verdi

De kulturhistoriske verdiene uttrykker kvaliteter ved et objekt som begrunner bevaring, og deles vanligvis opp i kunnskapsverdier, opplevelsesverdier og bruksverdier. I kirkelig sammenheng er også liturgisk bruk en del av bruksverdien.

Kunnskap om kirkebyggenes kulturhistoriske verdier er avgjørende både for prioritering av kirker som skal være med i programmet, og som kunnskapsgrunnlag ved istandsetting av kirkebygg og inventar.

Fredete og listeførte kirker har en formell status som fastslår at de er kulturhistorisk viktige. Grunnlaget for fredning og listeføring av kirker eldre enn 1850 er først og fremst byggenes alder. I tillegg er en gruppe kirker yngre enn 1850 valgt ut ifra kulturhistoriske verdier (listeførte kirker). Vernegrnlaget for hver enkelt kirke er dokumenter i et register², men informasjonen er ikke åpent tilgjengelig. Dette grunnlaget ble siden gjennomgått av NIKU i 2016.

5.1.1 Inventar med kulturhistorisk verdi

Inventaret har samme vernestatus som bygget, med unntak av det som er fra middelalderen og har et selvstendig vern gjennom Kulturminneloven. Det er manglende oversikt over inventaret som befinner seg i de 679 kirkene uten formelt vern.

Vi har god oversikt over middelalderkunsten i norske kirker, og inventaret er grundig kartlagt for de 540 kirkene som ble dokumentert i Norges kirker. Det ble gjennomført en kartlegging av inventaret i norske kirkebygg i prosjektet Kirkens særskilte verdier (2022), som gir oversikt over eksisterende og manglende kunnskap. Det gjensstår for

² De 442 listeførte kirkene ble registeret i 1996-2000 og lagt inn i Access-databasen KIRKEREG. Originalen ligger hos NIKU, og en historisk kopi finnes hos Riksantikvaren. Databasen inneholder bl.a tabeller for opplysninger om kategoriene omgivelser, interiør, inventar og verneverdi. Informasjonen er ikke åpent tilgjengelig.

² Kunnskapsverdiene innenfor metoden omfatter arkitekturhistorisk verdi, kunsthistorisk verdi, autentisitet, historiefortellende verdi, restaureringsverdi, kildeverdi, arkeologisk verdi og kontekstuell verdi.

eksempel å dokumentere kulturhistorisk verdifullt inventar fra etter-reformatorsk tid for kirkene som ikke er omfattet av Norges kirker.

5.1.2 Metodikk

Kartlegging og vurdering av verdi har vært en sentral metode brukt i kulturminneforvaltningen. Tidligere ble i hovedsak kunnskapsverdi og opplevelsesverdi vektlagt. Bruksverdier blir nå ofte tatt med i verdivurderingen. Det finnes en rekke veiledere og metoder for å systematisk gjennomgå kulturminneverdier, ofte tilpasset ulike typer kulturminner eller sektorer.

Kartlegging av kulturhistoriske verdier forutsetter at bygg og inventar er registrert og dokumentert. Kirkene som var omfattet av prosjektet Norges kirker er godt dokumentert, mens de øvrige mangler systematisk dokumentasjon.

I 2014 ble det utviklet en metode for verdikartlegging av kirker. Metodikken ble utviklet i prosjektet Norske kirkers verneverdier som var et samarbeid mellom KA, NIKU og Riksantikvaren. Formålet var å utvikle et transparent verktøy med en systematisk verdikartlegging som omfatter både kunnskapsverdier³, opplevelsesverdier og bruksverdier. Metoden ble testet ut på kirkene i Hamar bispedømme. Verdikartleggingen ble gjennomført av fagperson som en rask skrivebordsgjennomgang av tilgjengelige digitale kilder og ga grunnlag for en grovsortering av kirker basert på kulturhistoriske verdier. Det ble ikke gjennomført befaringer eller arkivundersøkelser.

Denne typen metode kan være en ressurs for prioritering, men kan selvsagt ikke erstatte en grundig konkret dokumentasjon, slik som Norges kirker, som er nødvendig når man skal i gang med istandsetting av bygninger eller inventar.

5.2 Kunnskap om kirkebyggenes tilstand

Kunnskap om tilstand dekker et bredt spekter, fra overordnet tilstandsvurdering av ufaglært personell, til grundige tekniske undersøkelser utført av eksperter. Det er derfor viktig å klargjøre hvilken type kunnskap man viser til når man omtaler kunnskap om tilstand. Begrepet «tilstandsanalyse» viser vanligvis til en analyse utført av fagpersonell, og «overordnet tilstandskartlegging» refererer til innsamling av vurderinger utført av eier.

5.2.1 Overordnet tilstandskartlegging gjennom «Kirkekontrollen»

Kartlegging av kirkebyggenes tilstand gjøres av eier i regi av KA hvert fjerde år gjennom Kirkekontrollen. Formålet med Kirkekontrollen er å kartlegge tilstanden på kirkebyggene i Norge over tid, samt dekke aktuelle kunnskapsbehov på tidspunktet

³ Kunnskapsverdiene innenfor metoden omfatter arkitekturhistorisk verdi, kunsthistorisk verdi, autentisitet, historiefortellende verdi, restaureringsverdi, kildeverdi, arkeologisk verdi og kontekstuell verdi.

den gjennomføres. I 2021 hadde Kirkekontrollen en del 2 som tok for seg interiør og inventar.

Resultatene fra Kirkekontrollen rapporteres inn i Kirkebyggdatabasen og behandles statistisk i datasett som er tilgjengelig for videre bearbeiding og analyse.

Datagrunnlaget kan omkodes ut ifra nye variabler, for eksempel grupperinger/innsatsområder som defineres i et bevaringsprogram.

Kunnskap fra Kirkekontrollen er ikke ment å skulle brukes per enkelt kirkebygg, men som aggregerte tall for grupper av bygninger. Undersøkelsen har hatt opptil 99% svardekning, og metoden baserer seg på «de store talls lov», altså at feilkildene i et stort datamateriale (for optimistisk eller for pessimistisk vurderinger) nulles ut mot hverandre. Kvalitetssikring har imidlertid vist at eier har en tendens til å undervurdere alvoret i observert tilstand.

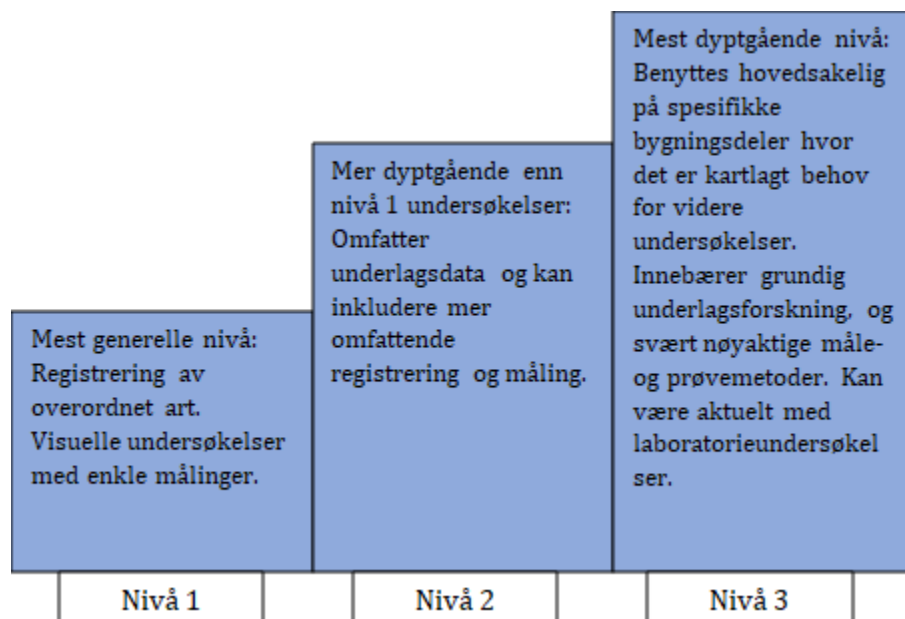
5.2.2 Tilstandsanalyser utført av fagpersonell etter norsk standard

Dersom tilstandsanalyser av fagekspert utføres systematisk, vil man kunne sammenstille data for en større bygningsmasse, for å se på tilstand for grupper av bygg. Dette krever at tilstandsanalysene er utført med et referansenivå som er sammenlignbart. Dette kan være krevende, fordi tilstandsanalyser i utgangspunktet skal starte med individuelt formulerte referansenivåer for hvert bygg, basert på alder, materialer etc. Jo mer generalisert en tilstandsanalyse er, jo bedre tall kan man få i en sammenstilling – men tilstandsanalyser som gir god statistikk vil i utgangspunktet kunne gi noe dårligere dokumentasjon for enkeltbygget den er utført på.

I 2012 ble det vedtatt en bransjestandard NS 3424 for tilstandsanalyser. Det finnes også en standard for fredete og verneverdige byggverk NS-EN 16096. Standardene gir et rammeverk som åpner for ulik bruk, og de krever derfor konkretiserte spesifikasjoner. For å oppnå en enhetlig praksis kreves også felles maler og krav, samt opplæring og samordning av utførende fagpersonell.

Det er utarbeidet en spesifisert versjon av NS 3424 med veiledningsmaterieell på bygningsdelsnivå tilpasset kirkebygg. Denne inngår i et verktøy for tilstandsanalyse av kirkebygg med tilhørende veiledning, maler for anskaffelse etc., og har gjort det enklere for lokale bygningsforvaltere å bestille tilstandsanalyser. Standarden har også vært grunnlag for de tilstandsanalysene som har blitt utført for midler fra BFD. Metoden vil kunne justeres og tilpasses bevaringsprogrammets behov.

Det er viktig å benytte metoden rett med hensyn til hvilket nivå analysen skal utføres på. Tilstandsanalyser kan utføres til tre definerte nivåer. Ifølge metoden skal man starte med en nivå 1-analyse, og så gå tettere på med nivå 2- og 3-analyser der fagpersoner har vurdert at det er behov. Verktøyet har eget rapportskjema i Kirkebyggdatabasen.

Figur 1 Undersøkelsesnivå for tilstandsanalyser

Man må skille mellom nivå 1-vurderinger foretatt av fagpersonell og eier (eksempelvis Kirkekontrollen). Det er avgjørende at tilstandsanalysene og påfølgende tiltaksbeskrivelser lages av fagpersoner med riktig kompetanse. Tilstandsanalyser/kunnskapsgrunnlag som skal ligge til grunn for istandsettinger må kunne inkludere prøvetaking, mørtelanalyser, fargeundersøkelser mv.

I 2019 ble verktøyet justert og tilpasset tilstandsundersøkelser til nivå 2 på kirkenes klimaskall, og det ble gjennomført nivå 2-analyser av 44 kirkebygg.

5.2.3 Vurdering av konsekvensgrad og årsaker

Tilstandsgradering (TG) kan ikke brukes til planlegging eller prioritering uten at man vurderer konsekvens og risiko. En vurdering av tilstandsgrad sammen med konsekvensgrad gjør det mulig å vurdere risiko og prioritere tiltak. Konsekvensgrad (KG) angir hvor alvorlige eller omfattende konsekvenser en observert tilstand kan medføre. For å si noe om konsekvensgrad, må man også gjøre en faglig vurdering av årsakene til et skadebilde. Slike vurderinger krever spesialisert kompetanse ut fra hva som undersøkes (f.eks. laft, kalkpuss eller blyglass).

5.2.4 Forprosjekter

I forbindelse med BFD-utlysning nr. 7 våren 2022 ble det laget en veileder for forprosjekter for middelalderkirker i stein⁴. De første forprosjektrapportene hadde frist i oktober 22. I tillegg til disse finnes det forprosjekter som er gjennomført lokalt. Slike rapporter kan samles inn ved gjennomgang av relevante arkiver og/eller ved å

⁴ Fabrica «Veileder forprosjekt middelalder kirker i stein» 2021

henvende seg til eierne. Forprosjekter bør i de fleste tilfeller blant annet omfatte tilstandsanalyser nivå 3.

5.2.5 Kartlegging av inventarets tilstand

Gjennom prosjektet «Kirkens særskilte verdier» ble det produsert et omfattende materiale om kulturhistorisk verdifullt inventar og interiør i kirkebyggene. Dette materialet vil kunne bearbeides videre av fagpersoner og danne grunnlag for en vurdering av hvilke gjenstander som bør omfattes av programmet.

5.2.6 Innsamling av eksisterende rapporter og utfyllende informasjon fra eierne

Det vil være hensiktsmessig å skaffe tilgang til alle de tilstandsanalyse- og forprosjektrapportene som allerede er utarbeidet. Innsamling av de manglende tilstandsanalysene vil kunne gjøres gjennom Kirkebyggdatabasen. I Kirkekontrollen 2021 ble det kartlagt hvor det ble gjennomført tilstandsanalyser av fagpersonell i perioden 2017-2021. Det er ikke spesifisert til hvilket nivå disse er utført.

Andel kirkebygg som har blitt tilstandsvurdert i perioden 2017-2021		
	Antall	Andel
Automatisk fredet	78	40 %
Automatisk vernet	74	27 %
Listeført	112	31 %

Figur 2 Antall kirker hvor det er rapportert gjennomført tilstandsanalyser i perioden 2017-2021

6. Presentasjon av kildene

Under følger en presentasjon av de viktigste kildene til kunnskap om kirkebyggenes tilstand. Oversikten er ikke uttømmende. Andre viktige kilder er blant annet NIKUs og Arkeologisk museum i Stavangers arkiver og registre, Fortidsminneforeningen årbøker, enkeltartikler om kirkerestaureringer, kirkenes jubileumsbøker, eiers egne arkiver og arkiver hos kirkerådet og på bispedømmekontorene.

6.1 Kirkebygget som kilde

Primærkilden til kunnskap er kirkebygget og kirkeinventaret i seg selv. Dokumentasjon og arkivalia er sekundærkilder og må alltid sjekkes ut mot selve objektet. Bygningen som en og samme kilde kan gi ulike typer kunnskap ut ifra kompetanse, metodikk og formål.

Aktuelle metoder er både visuell inspeksjon og prøvetaking og analyser, samt metoder som skanning, geofysiske undersøkelser mv. Det vil være behov for ulike fagspesialister for å trekke ut de ulike typene kunnskap. Gode rutiner og krav til dokumentasjon, og forvaltning av denne i ettertid, er sentralt for at denne kunnskapen kan systematiseres og være tilgjengelig i bevaringsprogrammet.

Resultater omfatter alt fra kunnskap om verktøyspor, endringer og ombygginger, spor etter ulike typer bruk, skadehistorikk, oppmålinger, materialanalyser mv. Der kunnskapen er dokumentert, foreligger resultatene i form av ulike typer rapporter (eller som deler av rapporter), ulike typer digital dokumentasjon som for eksempel 3D-scann mv, registreringer i ulike register, notater og logger, materialprøver og fotografier. Kunnskapen befinner seg i mange ulike arkiver og ikke alt er åpent tilgjengelig. En del kunnskap blir ikke dokumentert. Kirkebygget og inventaret vil alltid måtte undersøkes igjen, og med nye metoder og nye innfallsvinkler vil man få ny og supplerende informasjon.

6.2 Norges kirker

Dokumentasjonsprosjektet Norges kirker var en del av en nordisk satsing på dokumentasjon av kirkebyggene. Det norske prosjektet pågikk fra 1949 og omfattet alle daværende kirker (540) kirker i fylkene Østfold, Akershus, Buskerud, og Hordaland, og enkelte kirker i Sogn og Fjordane, Oppland og Vestfold. Prosjektet ble avviklet på 2000-tallet på grunn av manglende finansiering.

Dokumentasjonsprosessen innebar arkivsøk og grundig befaring og omfattet bygning, inventar og kirkegård/gravminner.

Det meste av materialet samlet inn i prosjektet Norges kirker er tilgjengelig i en wiki hvor NIKU har redaktøransvar og KA har tatt et ansvar for publisering og drift. Mange foto har dessverre dårlig oppløsning og kan derfor være vanskelige å bruke.

6.3 Kirkebyggdatabasen

Kirkebyggdatabasen ble etablert som et kombinert dokumentasjons- og forvaltningssystem for kirkebyggene. Den er finansiert av offentlige midler og er gratis tilgjengelig for alle kirkeiere og sentrale kirkebyggforvaltere. Databasen eies og driftes av KA og er organisert som en felles plattform for kirkebyggforvaltningen på alle nivåer. Kirkebyggdatabasen ivaretar både sentrale behov for oversikt og kunnskap om kirkene på et overordnet nivå, samtidig som den skal være et redskap for lokal forvaltning. Databasen er spesielt relevant for bevaringsprogrammet som et redskap for kommunikasjon og informasjonsdeling med eierne. Det arbeides nå med anskaffelse av en modernisering av databasen i tett dialog med interessentene i et fremtidig bevaringsprogram.

Databasen har funksjoner for inventarregistrering og dokumentasjon av vedlikehold og tilstand på bygninger. Den inneholder koordinater og polygoner som viser kirkebyggenes grunnflate. Det finnes kart-apper som sammenstiller disse dataene med andre data, som eiendomsinformasjon fra matrikkelen og soknegrensene fra Statens Kartverks kartgrunnlag.

Kunnskap som er produsert gjennom databasen omfatter oversikt og grunndata på alle kirkebyggene, inventarlistene og tilstandskartlegging på bygningsnivå. Databasen inneholder også fotodokumentasjon og tegninger. Databasen har en kombinasjon av kunnskap produsert fra fagspesialister og lokale eiere uten spesialkompetanse.

Modernisert database vil gi mulighet for kunnskapsforvaltning tilpasset bevaringsprogrammet.

6.4 Egne lokale FDV-systemer (digitale og analoge)

Det finnes en modul for overordnet registrering av vedlikeholdshistorikk i databasen. Mange forvaltninger har skaffet egne digitale FDV-systemer. I tillegg vet vi at mange fortsatt holder oversikt over vedlikehold i papirbaserte systemer.

I praksis fungerer eiers system for forvaltning, drift og vedlikehold som en digital eller fysisk «ringperm» med rutiner som skal følges opp etter en forhåndsbestemt plan tilpasset hvert enkelt bygg. Et digitalt FDV-system er et verktøy som avhjelper disse prosessene, men digitalisering av FDV krever at det digitale systemet er tett knyttet til de reelle arbeidsprosessene.

Kjernen i FDV-systemene, uansett hvilken type man har, er en løpende dokumentasjon av informasjon om byggets tilstand og tiltak som utføres. Forvaltere med et FDV-system vil kunne få en oversikt over alle sine bygg samlet og planlegger vedlikehold og istandsetting ut fra dette. Lokale byggforvaltninger som har innarbeidede FDV-rutiner, vil selv kunne prioritere hvilke bygg som har størst behov. Eksportmuligheter og rapportverktøy vil variere mellom de ulike FDV-systemene.

6.5 Riksantikvarens arkiv og registre

Arkivene hos Riksantikvaren er digitaliserte, og man kan få tilgang enten via åpne portaler på nett eller ved å henvende seg til arkivet. Arkivportalen SPOR samkjører de ulike arkivene til Riksantikvaren, både tegningsarkivet, topografisk register, nyere digitale saksbehandlingssystem og bildearkivet. Per nå er SPOR rettet mot regionalforvaltning og Riksantikvarens egne saksbehandlere, samt noen institusjoner med forvaltningsansvar. Kirkeiere har ikke tilgang. Nye brukergrupper vil måtte vurderes opp mot både kost ved administrasjon og kartlegges i forhold til tilganger pga klausulert informasjon.

Kulturminnedatabasen Askeladden forvaltes av Riksantikvaren og omfatter både arkeologiske kulturminner og etter-reformatoriske bygg, anlegg og kirker. Askeladden er et verktøy for kulturminneforvaltningen, men andre kan søke om tilgang. Deler av databasen er åpent tilgjengelig på nett på Kulturminnesøk.no, og kartdata er tilgjengelige gjennom åpne tjenester. Innholdet i Askeladden kommer fra mange forskjellige kilder og inneholder både aktuell og utdatert informasjon.

Riksantikvaren har siden 2001 utført årlige registreringer av tilstand på kunst og inventar i utvalgte kirker og disse skal etter hvert bli tilgjengelig i Askeladden. Informasjonen ligger i flere arkiv og registre, og portalen SPOR forenkler prosessen ved at man kan søke i flere arkiv samtidig. Arkivmaterialet er likevel krevende å gjennomgå og krever ofte både mye tid og fagkompetanse. For å få oversikt over tilstandsrelatert informasjon om kirkene må man søke på kirkene, og selv systematisere arkivalia og trekke ut relevant informasjon.

Riksantikvarens arkiver og registre inneholder svært mye informasjon, og bruk krever fagkompetanse og vil kreve tid og ressurser. En del kirker har svært mye arkivalia tilknyttet, men mange har lite eller ingenting.

7. Nøkkelinformasjon om kirkebyggene som bygningsportefølje

En porteføljeoversikt er en liste over kirkebyggene, og det finnes porteføljeoversikter i mange ulike former; bokverk, lister, ulike databaser og arkiver. Kirkebyggdatabasen ble initiert i Kulturminnemeldingen i 2004 og igangsatt for å skape en oversiktlig portefølje. Databasen ble etablert basert på informasjon fra en rekke ulike allerede eksisterende registre.

7.1 Oversikt over bygningsporteføljen

Gruppen på 961 vernede kirker⁵ utgjør 59% av totalantallet kirker (i DnK), som per september 2022 er 1640. Den største gruppen vernede kirkebygg er fra 1800-tallet, og den nest største gruppen er steinkirkene fra middelalderen. Gruppen utgjør 17% av de vernede kirkene og ca 10% av hele bygningsmassen.

Antall stående kirker med vern fra ulike byggeperioder:				
Byggeperioder	Mur	Tre	Antall totalt	Prosent
Middelalder mur	159	0	159	17 %
Middelalder tre	0	32	32	3 %
1600-tallet	3	57	60	6 %
1700-tallet	12	118	130	14 %
1800-tallet	71	355	426	44 %
1900-tallet og nyere	63	91	154	16 %
Total	308	653	961	100 %

Figur 3 Kirker med vern fra ulike byggeperioder

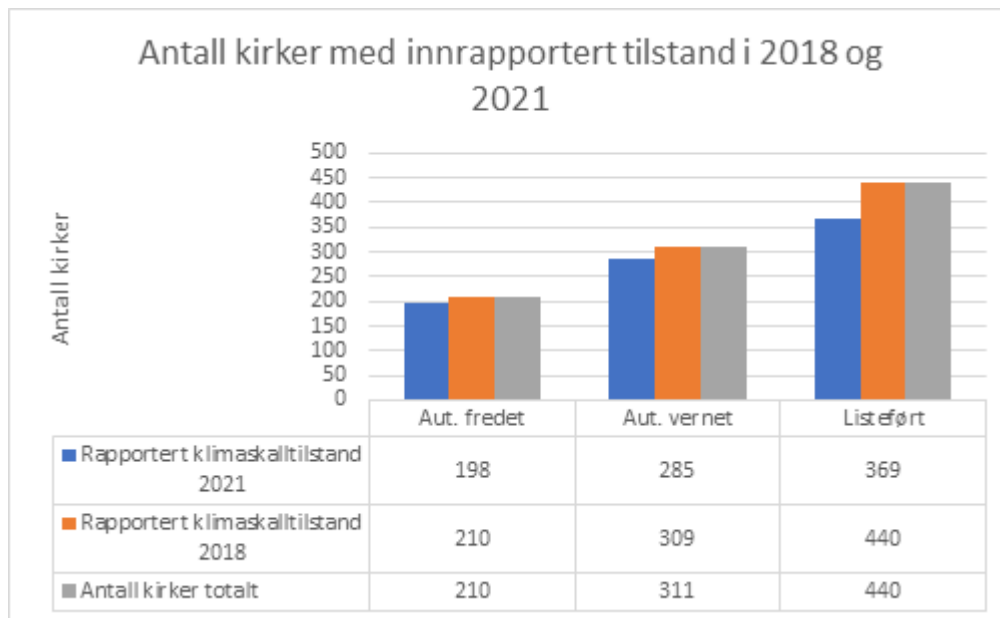
7.2 Tilstand

Det er gjennomført 78 tilstandsanalyser og forprosjekt på vernede kirkebygg finansiert av midler fra Barne- og familiedepartementet siden 2019. 47 av disse er gjort på steinkirker fra middelalderen. Det er rapportert tilstandsdata fra eier på 853 av de 961 vernede kirkene i kartleggingen i 2021.

⁵ Tallene inkluderer kirker etter loven og omfattet av en form for antikvarisk vern. Det bør bemerkes at et bevaringsprogram i tillegg vil kunne omfatte enkelte vernede kapeller og kirkebygg eid av andre tros- og livssynssamfunn.

Byggeperiode	Tilstandsanalyse/forprosjekt på BFD-midler
Middelalder mur	47
Middelalder tre	0
1600-tallet	1
1700-tallet	5
1800-tallet	18
1900-tallet og nyere	7

Figur 4 Kirker som har fått BFD-tilskudd til tilstandsanalyse eller forprosjekt.

Figur 5 Antall vernede kirker hvor det er rapportert data fra eier på klimaskallets tilstand i 2021 og 2018

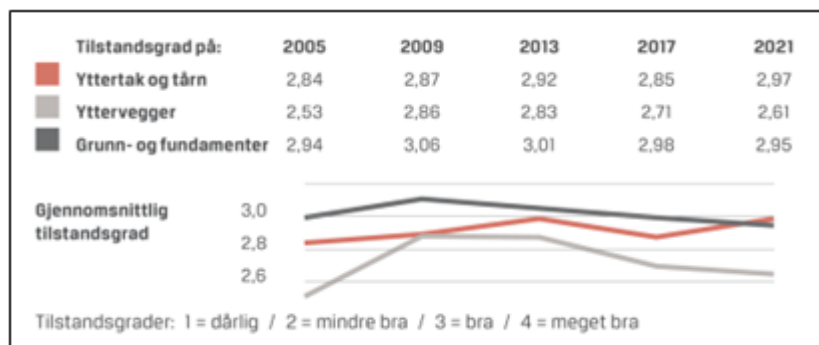
7.2.1 Nøkkeltall om tilstanden til steinkirkene fra middelalderen

I 2021 ble det utgitt en nøkkeltallsrapport om steinkirkene fra middelalderen. Denne inneholder nøkkeltall om tilstand, klimapåvirkning og sikring, i tillegg til en katalog over steinkirkene sortert på fylke. Rapporten kan leses på nett⁶. Rapporten viser utviklingen i klimaskallet for middelalderkirkene i stein, ut fra den overordnede andelen som rapporteres med ulik tilstandsgrad over fem undersøkelser.

6

https://www.ka.no/service/300851/download/id/678111/name/Middelalderkirker_i_stein_N%C3%B8kkeltallsrapport2021.pdf. Steinkirkene fra middelalderen er også plassert i et webkart: <http://middelalderstein.kirkesøk.no>

Basert på egenkontrollen fra eierne synes utviklingen å ha gått i negativ retning for ytterveggene og grunn- og fundamentene på steinkirkene fra middelalderen:

Figur 6 Utvikling i gjennomsnittlig tilstand for middelalderkirkene i stein

7.2.2 Tilstand på klimaskallet

Egenkontrollrapporteringen for klimaskallet for de vernede kirkene som var omfattet av undersøkelsen i 2021 kan leses av tabellen under. For middelalderkirkene i stein kom yttervegger dårligst ut, men det ble rapportert bekymring også for grunn og fundament for denne gruppen.

Byggeperioder	Andel blant de vernede kirkene som rapporterte mindre bra/dårlig tilstand i 2021		
	Yttertak/tårn	Yttervegger	Grunn- og fundament
Middelalder mur	24 %	45 %	23 %
Middelalder tre	10 %	35 %	19 %
1600-tallet	24 %	29 %	19 %
1700-tallet	17 %	19 %	14 %
1800-tallet	20 %	25 %	12 %
1900-tallet og nyere	23 %	34 %	13 %

Figur 7 Oversikt over vernede kirker som har rapportert mindre bra/dårlig tilstand på klimaskallet i Kirkekontrollen.

7.2.3 Kartlegging av tilstand for inventar

De siste 20 årene har Riksantikvaren og NIKU gjennomført kartlegging av tilstand for inventar i utvalgte kirker. Dette materialet ble benyttet som en av flere kilder i rapporten «Kirkenes særskilte verdier». Per 2021 omfatter materialet 2634 gjenstander, men undersøkelsene dekker ikke alle typer inventar like godt. Materialet fungerer som en kilde og kan bearbeides videre. Ut fra datagrunnlaget kan man f.eks. hente indikatorer på hvilke typer gjenstander som har blitt prioritert, og hvilke som er spesielt sårbare.

Antall registreringer i Riksantikvarens tilstandskartlegging (2001 – 2020)			
Gjenstandsgruppe	Vurdert en gang	Vurdert to ganger	Sum antall gjenstander
Alter	11	5	16
Tekstiler og paramenter	69	14	83
Alterring	14	16	30
Alterskap	10	3	13
Altertavle	126	26	152
Benker og stoler	64	28	92
Gamle bøker og håndskrifter	45	10	55
Rituelle kar	279	45	324
Døpefont	93	25	118
Døpefontslukk	0	2	2
Døpefontshimling	6	3	9
Dåpshus	3	1	4
Maleri	294	112	406
Glassmaleri	3	0	3
Dekorerte himlinger	41	42	83
Bygningsintegreerte flater med malingsdekor	149	247	396
Skulptur	83	27	110
Korskille	29	8	37
Prekestolshimling/lydhimmel	40	10	50
Lysekrone	72	22	94
Lysestake	108	35	143
Orgel	2	3	5
Prekestol	105	28	133
Annet	178	139	317
Total	1824	851	2675

Figur 8 Antall registreringer i Riksantikvarens tilstandskartlegging 2001-2021.

7.3 Dokumentasjon av restaureringshistorikk

Det eksisterer ikke en samlet porteføljeoversikt over kirkebyggenes restaureringshistorikk. Informasjonen ligger spredt i mange ulike arkiver og registre, og kan ofte være krevende å få oversikt over. NIKU har en etablert metodikk for systematisering av restaureringshistorikk, antakelig benyttes lignede systemer av flere andre også. Det mangler en samlet kunnskapsdatabase for å forvalte denne informasjonen på en tilgjengelig måte.

8. Vurdering av samlet kunnskapsgrunnlag

Det finnes mye kunnskap om de vernede kirkebyggene, men en del av kunnskapen er vanskelig tilgjengelig, fordi den er dokumentert i rapportform eller i annen dokumentasjon som kan være arkivert på en rekke forskjellige steder. I tillegg er vurderinger gjort av ulike aktører med ulik kompetanse og ulike faglige anliggender. De er også gjort i en sammenheng, f.eks. som et verktøy for prioritering av ressurser, som del av saksbehandling, i en søknadsprosess, som grunnlag for budsjett, som del av et forskningsprosjekt etc.

8.1 Kunnskapsstatus

Kirker i noen områder av landet er bedre dekket enn andre. Grunninformasjon og oversikt over byggene er godt dekket av Kirkebyggdatabasen og Askeladden, og den overordnede tilstanden er kartlagt over perioden 2006-2021. Ca 540 kirker med inventar er godt dokumentert i Norges kirker, og det finnes arkivmateriale og fotomateriale på alle vernede kirker, og bygningstegninger på de aller fleste. Det er utført tilstandsanalyser etter Norsk standard på 30-40% av de vernede kirkebyggene.

8.2 Behov for ny kunnskap

Det må skilles mellom kunnskap som er nødvendig for å prioritere kirker og igangsette et bevaringsprogram, og behovet for kunnskap i forbindelse med konkrete istandsettingsprosjekter.

Mye er gjort hvis eksisterende kunnskap samles og tilgjengeliggjøres, og knyttes til en samlet portefølje av bygg. Når man har etablert en oversikt over eksisterende kunnskap, vil man mer målrettet kunne samle inn det som mangler for hvert steg i prosessen.

Selv om man har nok kunnskap til å starte et program, vil det være hensiktsmessig å arbeide målrettet med å innhente ny kunnskap. Eksempler på områder som er meldt inn av en bredt sammensatt referansegruppe bestående av eiere, forskere og forvaltere:

- Tilstand på utilgjengelige bygningsdeler som tak/tårn og skjulte konstruksjoner
- Dokumentasjon og tilstand på en rekke typer inventar, særlig etter-reformatorisk
- Kunnskap om kirkenes kulturhistoriske verdier og vernegrunnlaget spesielt på etter-reformatoriske bygninger
- Oppdaterte oppmålinger og tegninger
- Kunnskap om materialkvalitet og metoder (kalk, tjære mv)

9. Oppgradering, risikoredusering og ny bruk

9.1 Tekniske anlegg

Tekniske anlegg som er av betydning for kirkebyggenes og inventarets tilstand bør som et minimum omfattes av tilstandsregistrering, og man bør kunne søke tilskudd til både istandsetting og nye anlegg. Eksempler er brann- og tyverisikring og anlegg for styring av oppvarming og inneklime. Gamle anlegg og feil på anlegg kan føre til store og kostbare skader. Et fungerende anlegg for inneklime kan være nødvendig for å forebygge skader på bygning og inventar.

9.2 Grenseoppgang mellom istandsetting/risikoreduksjon/oppgradering

Istandsetting er reparasjonsarbeid for å bringe en bygning, del av en bygning eller et annet objekt opp på et ordinært vedlikeholdsnivå, slik at bare løpende vedlikehold vil være nødvendig senere. Dette må være bevaringsprogrammets hovedformål. I tillegg bør tiltak som har som formål å forhindre at hendelser som kan få negative konsekvenser for kulturhistoriske verdier omfattes av programmet. Dette kan være gjennomføring av ROS-analyser, utarbeide beredskapsplaner og verdibergingsplaner. Oppgradering er bygningsmessige arbeider som gir en bedre standard en opprinnelig eller eksisterende standard kan for eksempel være å legge til rette for ny eller utvidet bruk. Eksempler på oppgradering kan være tiltak som sikrer tilgjengelighet til kirkebygget (universell tilgjengelighet), nytt lydanlegg, nytt orgel eller utskifting av toalett- eller kjøkkenfasiliteter. Oppgradering vil også omfatte utskifting av tekniske anlegg med tanke på å spare strømutfgifter og redusere klimautslipp. Oppgradering utført på feil måte kan føre til forringelse av kulturhistoriske verdier, og forårsake bygningstekniske skader.

Programmet kan med fordel trekke opp noen prinsipper om hva det statlige tilskuddet skal dekke, og hva som forventes finansiert av kommunen. Man kan se for seg at det kommunale tilskuddet f.eks. dekker tiltak som fremmer økt bruk og tilgjengelighet, mens bevaringsprogrammet fokuseres rundt istandsetting og tiltak direkte knyttet til risikoreduksjon.

10. Konklusjon med anbefalinger

Kunnskapsgrunnlaget er tilstrekkelig godt for å kunne sette i gang bevaringsprogrammer. Det eksisterer allerede mye kunnskap om kirkene som skal istandsettes. Grunninformasjon om byggene foreligger, og den overordnede tilstanden er kartlagt over perioden 2006-2021. Ca. 540 kirker med inventar er godt dokumentert i Norges kirker, og det finnes arkivmateriale og fotomateriale på alle vernede kirker, og bygningstegninger på de aller fleste. Det er utført tilstandsanalyser etter Norsk standard på 30-40% av de vernede kirkebyggene.

Mye av kunnskap om de vernede kirkebyggene er utilgjengelig og ikke systematisert på porteføljenivå. Det er behov for å samle og tilgjengeliggjøre kunnskapen, og knytte kunnskapen til en samlet portefølje av bygg. Selv om man har nok kunnskap til å starte et program, vil det være hensiktsmessig å arbeide målrettet med å innhente ny kunnskap på områder der vi mangler kunnskap i dag. Dette gjelder tilstanden på utilgjengelige bygningsdeler og inventarets tilstand, særlig det etter-reformatoriske. Det er også behov for økt kunnskap om materialkvalitet og metoder i forbindelse med istandsetting, særlig om kalk og andre typer tradisjonelle materialer. I tillegg er det behov for å lage oppdatert dokumentasjon og tegninger.

Selv om bevaringsprogrammets hovedformål er istandsetting, bør tiltak som har som formål å forhindre hendelser som kan få negative konsekvenser for kulturhistoriske verdier, omfattes av programmet. Dette gjelder særlig tilskudd til anlegg for brann- og tyverisikring og anlegg for styring av oppvarming og inneklimate, samt

gjennomføring av ROS-analyser, utarbeidelse av beredskapsplaner og verdibergingsplaner for inventar. Når det gjelder vurderingen av oppgradering, risikoreduksjon og ny bruk anbefales det å trekke opp prinsipper for hva det statlige tilskuddet skal dekke. Dette gjelder for eksempel oppgradering som gjøres for å legge til rette for ny eller utvidet bruk og tiltak for å spare strømutfgifter og redusere klimautslipp.